

Сагынбай кызы Н.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН СОҢКУ МЕЗГИЛДЕГИ АЙЫЛ ЧАРБА
ЖЕРЛЕРИНИН АБАЛЫ**

Сагынбай кызы Н.

**СОСТОЯНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ УЧАСТКОВ
КЫРГЫЗСТАНА В ПРОШЕДШЕМ ВРЕМЕНИ**

Сагынбай кызы Н.

**CONDITION OF THE AGRICULTURAL PLOTS OF KYRGYZSTAN
IN THE PAST TENSE**

УДК:947:009/54.1

В сельских местностях в Кыргызской Республики на основе аграрной реформы в 1995 году был сформирован фонд перераспределения сельскохозяйственных пахотных участков, которая ведёт контроль за обработкой сельскохозяйственных земель из 25% которых находятся на государственном учете. По республике общая площадь сельско-хозяйственных земель составляет: 10658,2 га, пахотная площадь - 1262,2 тысячи га, участки под сенокос - 169,2 тысячи га, пастбище - 9165,2 тысяч гектаров.

In rural areas of the Kyrgyz Republic on the basis of the agrarian reform in 1995, the fund was formed by the redistribution of agricultural arable land, which is controlled over the processing of agricultural land from 25% of which are in the public account. The republic total area of agricultural land is: 10658.2 hectares, among them arable area is 1262.2 thousand hectares, land for hay is 169, 2 thousand hectares, pasture is 9165, 2 thousand hectares.

Кыргызстандын экономикасында айыл чарба тармагы маанилүү орунда турат. Анткени Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, башка тармактар сыяктуу эле, айыл чарбасы да көптөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болуп келди. Азыркы мезгилде айыл чарба тармагы Кыргызстандын калкынын негизги жашоо булагы катары эсептелет. Калктын 62 пайызы айылдарда жашап, иш орундарынын жоктугунан 55 пайызы дыйканчылык жана мал чарбачылык менен аракеттенишет. Ак-дыктан үй-бүлөнүн кирешесинин негизин мал чарбасынан жана дыйканчылыктан алынган өндүрүмдөр түзөт [1].

Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагын жер байлыгысыз элестетүү кыйын. Республикада азык түлүк программасынын өзөгүн жеке менчик азык түлүк өндүрүүчүлөрдүн жерге болгон ээлиги 75%ды түзсө, ал эми калган 25% айыл чарба багытындагы жерлер мамлекеттин жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын менчигинде турат. 1995-жылы "Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаны андан ары өнүктүрүү, мамлекеттик колдоо боюнча чаралар жөнүндө" Президенттин Жарлыгы чыгып, аны ишке ашырууда Атайын жер фондусу жоюлуп, Айыл чарба, суу ресурстар министрлигинин алдында Улуттук жер фондусу уюшулган. Бирок, натыйжада айыл чарба айдоолорун кайра бөлүштүрүү фондуна берилген. Кайра бөлүштүрүү

фонду (КБФ) жүргүзгөн иш аракеттерде бир топ мүчүлүштүктөргө жол берилип кеткен. Жогорку Кеңеште кайра бөлүштүрүү фондунун абалы жана мыйзамсыз пайдалануулары тууралуу көптөгөн кайрылуулар болгонуна карабастан төмөнкү мыйзам актылары кабыл алынган. КРнын Өкмөтүнүн 2009-жылы 10-октябрда №383 буйругуна ылайык КРнын Президентинин алдындагы Инвестициялык Кеңешинин чечими менен мекемелер аралык комиссия түзүлүп, КБФнун жерлерин эффективдүү пайдалануу жана анын келечеги боюнча стратегиялык саясат иштелип чыккан, Бул иш чара боюнча КРнын Президентинин жарлыгы 2009-жылы 10-апрелде УП-№199 бекитилген. Бирок бул мезгилге чейин айыл чарба багытындагы кайра бөлүштүрүү фондунун жерлеринин жарымын которуштуруп трансформациялап жиберген. Айыл өкмөттөрүндө баштапкы мезгилде бир канча адилетсиз кадамга баруулардын натыйжасында, элет жеринде жер пайдалануучулар арасында теңсиздиктер өкүм сүрүп келет. Анткени атаандаштыгы жок берилген жерлер чаржайыт пайдаланып жатканы, ачык-айкындыктын жоктугунан дыйкандарга ижарага да берилбейт. Кайра бөлүштүрүү фондунун жерлерин пайдаланууда жер сатууларга жол берилип келген фактылар көп эле кездешет. Азыркы учурда дээрлик баалуу деп каралган сугат айдоо жерлерин сактоонун ордуна турак жайга муктаж болгондорго которуштуруп, берилип жаткандыгы баарыбызга маалым [2].

Айыл чарба багытындагы сугат жерлер, кайракы жерге ашганып миндеген гектарлары биринчи категориядан төмөнкү категорияларга ар кандай ыкмалар менен мыйзамга карабастан ишке ашып келет. Себеби айыл чарба багытындагы жерлерди которуштурууда атайын адистердин жардамында даярдалып, берилет.

"Айыл чарба багытындагы жерлерди башкаруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 20-статьясына ылайык жер үлүшүн алууга укугу бар, бирок Кыргыз Республикасынын Жер Кодекси колдонууга киргизилген учурда ар түрдүү себептер менен алар жер албай калган. Кыргыз Республикасынын жарандарынын маселелерин чечүү үчүн "Айыл чарба жерлерин кайра бөлүштүрүү фондунун жер участокторунун зсебинен Кыргыз Республикасынын жарандарына жер үлүштөрүн акысыз берүү жөнүндө жерги-

ликтүү кеңештердин кошумча сунуштарын бекитүү тууралуу" Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2007-жылдын 6-февралындагы № 1628-III токтому кабыл алынган. Натыйжада жер үлүшүн алууга укугу бар КРнын 14909 жаранына 5245 га жер, анын ичинде 3966 га сугат айдоо, 1089 га кайрак айдоо, 6 га көп жылдык өсүмдүктөр баскан жерлер, 184 га чабынды жерлер берилген [3].

Өзгөчө баалуу айыл чарба жерлерин эсепке алууну Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдоруна ылайык алардын иш жүзүндөгү пайдаланылышына шайкеш келтирүү үчүн 249,6 га сугат айдоо, 676,3 га кайрак айдоо, 137,5 га көп жылдык өсүмдүктөр баскан жер жана 70 га чабынды жердин башка түрүнө которулган.

2007-жылы республиканын жарандарынын турак жай проблемаларын чечүү үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн чечимдери менен жеке турак жай курууга 2024,0 га, анын ичинде 1585,8 га сугат айдоо, 234,3 га кайрак айдоо, 39,1 га көп жылдык өсүмдүктөр баскан, 164,8 га жер берилген.

2007-жылы "Айыл чарба багытындагы жерлер" категориясынан "Өнөр жай, транс-порт, байланыш, коргонуу жана башка багыт-тагы жерлер" категориясына - 790,58 га жер, "Өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын жерлери" категориясына - 41,38 га жер которулган. Азыркы учурда айыл чарба багытындагы жерлерди, өзгөчө айыл чарба жерлерин пайдалануу маселеси курч маселе катары турууда. Капиталдык салымдардын жетишсиздигинен сугат жана кургатуу системаларына ремонт жүргүзүлбөгөндүктөн жерлердин мелиорациялык жактан начар аянттары көбөйүүдө. 2007-жылы Кыргыз Республикасында ар түрдүү себептер (шор басуу, сазга айлануу, суунун жетишсиздиги, үрөөн, күйүүчү-майлоочу материалдарды сатып алууга каражаттардын жоктугу, алыс жайгашкандыгы, экономикалык жактан максатка ылайык эместиги) боюнча 145,0 миң га айдоо аянты же республикадагы бардык айдоо жерлеринин 12,0 пайызы пайдаланылбай калган.

Жер фондусунун кайра бөлүштүрүүдөн улам айыл чарбасынын кызыкчылыгы корголбой жер фондусунун абалы жыл өткөн сайын начарлоодо. Ошол эле мамлекеттик каттоонун маалыматына караганда тиешелүү токтомдорго ылайык тактап айтканда эл жашаган турак жайларга жана башка курулуштарга улам 1998-2006-жылга чейин 109900 га түшүм берчү жерлер трансформацияланган. Акыркы жылдары кайра бөлүштүрүү фондунун жарамсыз жер бөлүгү 28176 гектарга көбөйдү. Айыл чарбасынын кызыкчылыгына арналган эң акыркы кунарлуу жерлер кайра бөлүштүрүү фондунда, 2005-жылы андагы кайтарымсыз жерлер Токтогул районуна 80%, Тогузторо районунда 78%, Баткенде 60%, Атбашыда 56%, Талас районунда 86%га жеткен. Республика боюнча жараксыз жер 959442 га, анын ичинен кайракы жер 22547,8 га, таштак жер 10675 га калганы чопо жана башка жараксыз жерлер кирет.

Кыргызстандын айыл чарбасынын түзүмү, 2006-жылга карай алынган маалыматтар боюнча, төмөнкүдөй: айдоолор - 1343,7 миң гектар (12,4%), көп жылдык өсүмдүк эгилген жер - 66,9 миң гектар (0,6%), кайракы - 177,2 гектар (1,6%), жайыт - 9187,6 миң гектар (85,1%), бош жерлер - 21,4 миң гектар (0,2%). Кыргызстандын географиялык-климаттык абалы ар башка болгондуктан, аймактарда айыл чарба тармагы ар түрдүү өнүккөн. Нарын жергеси тоолуу келгендиктен, мал багууга ыңгайлуу. Фергана өрөөнүндө жайгашкан Ош, Жалал-Абад, Баткенде жылуулукту сүйгөн жана бышып -жетилүү убактысы узак жемиштер өстүрүлөт. Таласта негизинен картошка менен төө буурчак, Чүйдө болсо кант кызылчасы өндүрүлөт. Кылкандуу дан өсүмдүктөрү бардык жерде эгилет, бирок түшүмдүүлүгү ар жерде ар кандай, Картошка айдоо аянтынын үч пайызында гана өстүрүлүп келет [4].

Айыл, суу чарба жана кайра иштетүү өнөр жай министрлиги өткөөл мезгилде башкача айтканда жер жана агрардык реформасын жүргүзүү учурунда актай барактан баштаган. Анткени айыл, кыштактагы элдин социалдык-экономикалык абалын кризистен чыгарууда жана азыктүлүк каатчылыгынан сактоодо жеке менчикти түптөөгө белсинип кирише баштагандан бери айыл чарба тармагы, коллективизмдин жалпы ыкмаларынан арылып өз алдынчалыкты, базар мамилелерин толугу менен эл аралык деңгээлде өздөштүрө алды. Жеке менчиктин формаларын башкаруунун түпкү маани-маңызкн өзгөртүп менчик институту калыптанды.[5] Бирок, аны менен бирге көптөгөн мүчүлүштүктөргө жол берилгени, тажрыйбанын жоктугунан улам келип чыккандыгы баарыбызга белгилүү.

Мамлекет агрардык чоң түйшүктү дыйкандарга жүктөдү же башкача айтканда айыл чарбасын мамлекеттик колдоо агрардык ре-форманын жүрүшүндө алынып ташталды. Жерди жөн эле бөлүштүрүп коюу, аны жеке менчикке берүү, айыл чарба жумуштарын механизациялап жүргүзүүнүн калыптанган системасын кыйратып жок кылды. Дыйкан эр-киндик менен кошо оор жумушту, түйшүктү,

кедейчиликти кошо алды. Жакырчылык, техниканын жетишсиздиги агротехникалык иш чараларды өз мезгилинде, толук кандуу жана талапка ылайык жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк бербеди. Жердин асылдуулугун сактоочу жана түшүмдүүлүктү көтөрүүчү негизги агрономия-лык ыкма - которуштуруп айдор системасы талкаланды, жер семирткичтерди талаада пайдалануу кескин төмөндөдү, дыйкан чарбаларынын жерлери өтө арыктап кетти жана жогорку класстагы үрөндөрдү себүү өксүккө учурады. Дыйканчылык кол күчү менен жүргүзүлгөндүктөн эмгек өндүрүмдүүлүгү төмөндөп кеткен. Менчик жеке менчикке алмашып, колхоз-совхоздор жоюлуп, жер, мал, техника жеке менчикке өткөн. Ар бир адамга 0,25 гектардан үлүш жери бөлүнүп берилген. Бирок бул үлүштөр жердин катего-

риясына жараша бир жерден эмес, ар кандай суулуу, кайрак, таштак жана башка жерден бөлүнгөн. Базар экономикасынын шартына ылайык Кыргызстандын түштүк региондорунда эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында өзүнө бөлүнгөн жерлерге пахта өстүрүп жакшы натыйжаларга жетишкен. Бирок акыркы 4-5 жылдан бери пахтага болгон эл аралык базардагы талаптын төмөндөшү, кардарлардын жоктугу дыйкандарга чоң зыян алып келди. Себеби дыйкандардын эмгеги өзүн-өзү акталбай калды. Жыйынтыктап караганда бүгүнкү күндө айыл чарба тармагында көйгөйлүү маселелер арбын. Анткени айыл чарбага керектүү материалдык-техниканын базасы эскирип, өндүрүштүк инфраструктура кыйрап, күтүлгөн натыйжаларга жетише албай жатканыбыз белгилүү. Айыл чарбасына тиешелүү айдоо аянттардын кыскарышы,

жерди туура эмес колдонуу сыяктуу маселерди чечүү абзел.

Адабияттар:

1. Айыл чарба сектору Кыргызстандын экономикасында маанилүү орунда турат. пйр://зпоокит.кг/2011-zhyl/59/
2. "Айыл ажары" журналы. Айыл чарба жерлерин трансформациялоонун кесепети. №5(9) май 2009.,17-б.
3. Аграрные реформы в условиях переходного периода к рынку. //Сборник научных трудов. Ч. 1. - Бишкек, 1996.-196с.
4. Аграрные отношения: выход из тупика. - М: Наука, 1991. -242с.
5. Алиев А. Кыргыз Республикасындагы агрардык-жер реформасы жана анын келечектери. // Кыргыз Респуб-ликасы: Жаңы Чектер. 138К 1694-5077 №2 (6) май. 2004. 32-35-66.

Рецензент: к.и.н., доцент Авазов Э.А.